

3931

m. a.

GIDS

DOOR DE VERZAMELING VAN

NEDERLANDSCHE EN ROMEINSCHE OUDHEDEN

VAN HET PROVINCIAAL UTRECHTSCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN
IN HET CENTRAAL-MUSEUM
TE UTRECHT

DOOR

DR. G. VAN HOORN
CONSERVATOR

UTRECHT - A. OOSTHOEK - 1928

Bibliothèque Maison de l'Orient

149548

Afb. 1 op den omslag van dezen gids
vertoont een bronzen munt van Keizer
Vespasianus, gevonden op het terrein
van de firma A. Oosthoek, aan de
Domstraat te Utrecht, op 6 M. diepte.

VERZAMELING VAN OUDHEDEN
VAN HET PROVINCIAAL UTRECHTSCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

De verzameling bevat voornamelijk oudheden uit de provincie Utrecht van af de oudste tijden tot de vroege Middeleeuwen, het vóór-Christelijk tijdperk van onze geschiedenis. Ze is tentoongesteld in de keuken van het vroegere Agnietenklooster, die onder het oude refter ligt.

De kunstwaarde der voorwerpen is, over het algemeen, niet groot; daarentegen hebben zelfs gewone voorwerpen, voor het dagelijksch gebruik bestemd, geschiedkundige waarde, omdat ze ons iets vertellen van een tijd, waarover weinig geschreven berichten bestaan. Wij kunnen hier waarnemen, welke voorwerpen door de oudste bewoners van ons land gebruikt werden, hoe uitgebreid in Romeinschen tijd de handel met Italië en vooral met Zuid-Frankrijk moet geweest zijn. Voor tamelijk nauwkeurige tijdbepaling is het soms voldoende, als men een paar scherven vindt van een der vele soorten van aardewerk, waarvan de verschillende stijlen in hun opeenvolging bekend zijn. Ook de Romeinsche munten, die dikwijls tot op een jaar nauwkeurig te dateeren zijn, geven belangrijke aanwijzingen, als men ze bij een opgraving aantreft; — waarbij men echter in het oog moet houden, dat munten veel langer in gebruik kunnen blijven dan het breekbare aardewerk, zoodat het jaartal van een munt slechts een „terminus post quem” aanwijst, een dateering, die zeker niet kan vallen vóór het jaar, waarin de munt geslagen is, maar wel vele jaren later. Deze opmerkingen gelden vooral voor de oudheden uit den Romeinschen tijd, die in onze streken kort voor het begin onzer jaartelling aanvangt; in oudere perioden is de tijdbepaling veel minder zeker.

De beschrijving richt zich naar een rondgang door de museumzaal, dus moeten gelijksoortige voorwerpen, die bijeen geplaatst zijn, soms te zamen worden besproken, ofschoon ze uit verschillende perioden en van verschillende plaatsen afkomstig zijn.

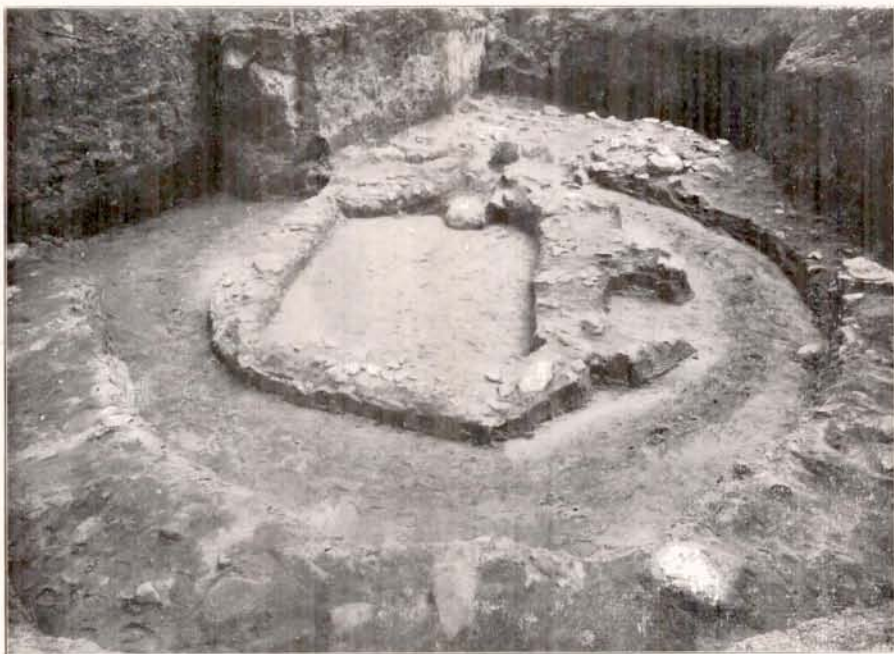

Foto Biolog.-archaeol. Instit.

Afb. 2 — Grafheuvel op Groot-Drakensteyn (Lage Vuursche).

Kast 1-3. *Inheemsche oudheden.*

Vele van de oudste voorwerpen zijn afkomstig van de opgravingen, die door Dr. A. E. van Giffen, Directeur van het Biologisch-archaeologisch Instituut te Groningen, in de buurt van Baarn zijn gedaan; de volgende mededeelingen loopen vooruit op de resultaten van zijn onderzoek.

Hooge *beker* met spar-ornament, gevonden in een grafheuvel met houtbouw bij Soestdijk uit den jongeren steentijd, een latere tijdgenoot der hunnebedden (\pm 2000 v. Chr.).

Lanspunt van silex en steenen *hamer*, gevonden in een grafheuvel op Groot-Drakensteyn, uit den overgang naar den bronstijd;

het graf was omgeven door een ring van steenen; daaromheen vond men sporen van een ronden houtbouw, door een nog wijderen ring van steenen omgeven (*Afb. 2*).

Bronzen *dolk* uit een grafheuvel op Groot-Drakensteyn, uit den vroegen bronstijd (± 1700 v. Chr.).

Fragmenten van *potbekers* en resten van *lijkverbranding*, ge-

Afb. 3 — Voor-historisch aardewerk.

Rechts: Klokbeke uit Maarn.

Beneden i. h. midden: Zonebeke uit Heukelom bij Ede.

vonden in grafheuvels op Groot-Drakensteyn, uit den laten bronstijd (± 1000 v. Chr.).

Fragment van een groote *klokbeke*, gevonden bij Maarn (± 1700 v. Chr.). *Afb. 3, rechts!*

Zonebeke uit den zelfden tijd, afkomstig van Heukelom bij Ede (*Afb. 3*).

Het overige aardewerk in kast 1—3 is, voor zoover men de vindplaats kan nagaan, gevonden in de streek Oostelijk van Nijmegen, in de buurt van Kleef. Men kan vier perioden onderscheiden: den tijd der zoogenaamde Urnenvelden-cultuur, 1150—850 v. Chr.; den Hallstatt-tijd, 850—500 v. Chr.; den La Tène-tijd, 500—Chr. geb., den tijd der Romeinsche overheersching.

Vele goed bewerkte urnen met gladde, leerachtige oppervlakte en ingekraaste of geschilderde versiering zijn ouder dan sommige onregelmatig gevormde urnen, die met hun ruwe oppervlakte en slordig met vingerindrukken versierden bovenrand een veel primitiever indruk maken. Dit zogenaamde „besmeten”, „Germaansch” aardewerk met gekartelde randen vindt men te zamen met Romeinsche oudheden uit de eerste eeuwen n. Chr. in de woerden der Betuwe en de terpen van het Noorden, ja zelfs in de Romeinsche vestingen bij Arentsburg en Vechten.

Verscheidene urnen bevatten nog de resten van lijkverbranding. In urn 2666 is de kleine urn 2667 gevonden.

Vitrine 7. Het *hunnebedden-aardewerk* is afkomstig uit Drouwen en Havelte in Drente (± 2000 v. Chr.).

Steenen gereedschap en wapens.

Deze zijn in het algemeen moeilijk te dateeren, omdat ze niet uitsluitend tot den steentijd behooren. Ook in den bronstijd (aanvang ± 2000 v. Chr.) en in den ijzertijd (vanaf ± 850 v. Chr.) gebruikte men naast de nieuwe metalen het aloude steen.

De *slijpsteen* 2580, met spar-ornament versierd, is uit den steentijd.

De gladgeslepen steenen plaatjes, zogenaamde *duimschildjes*, werden door boogschutters aan de linkerpols bevestigd ter bescherming tegen de terugspringende pees van den boog (± 1800 v. Chr.).

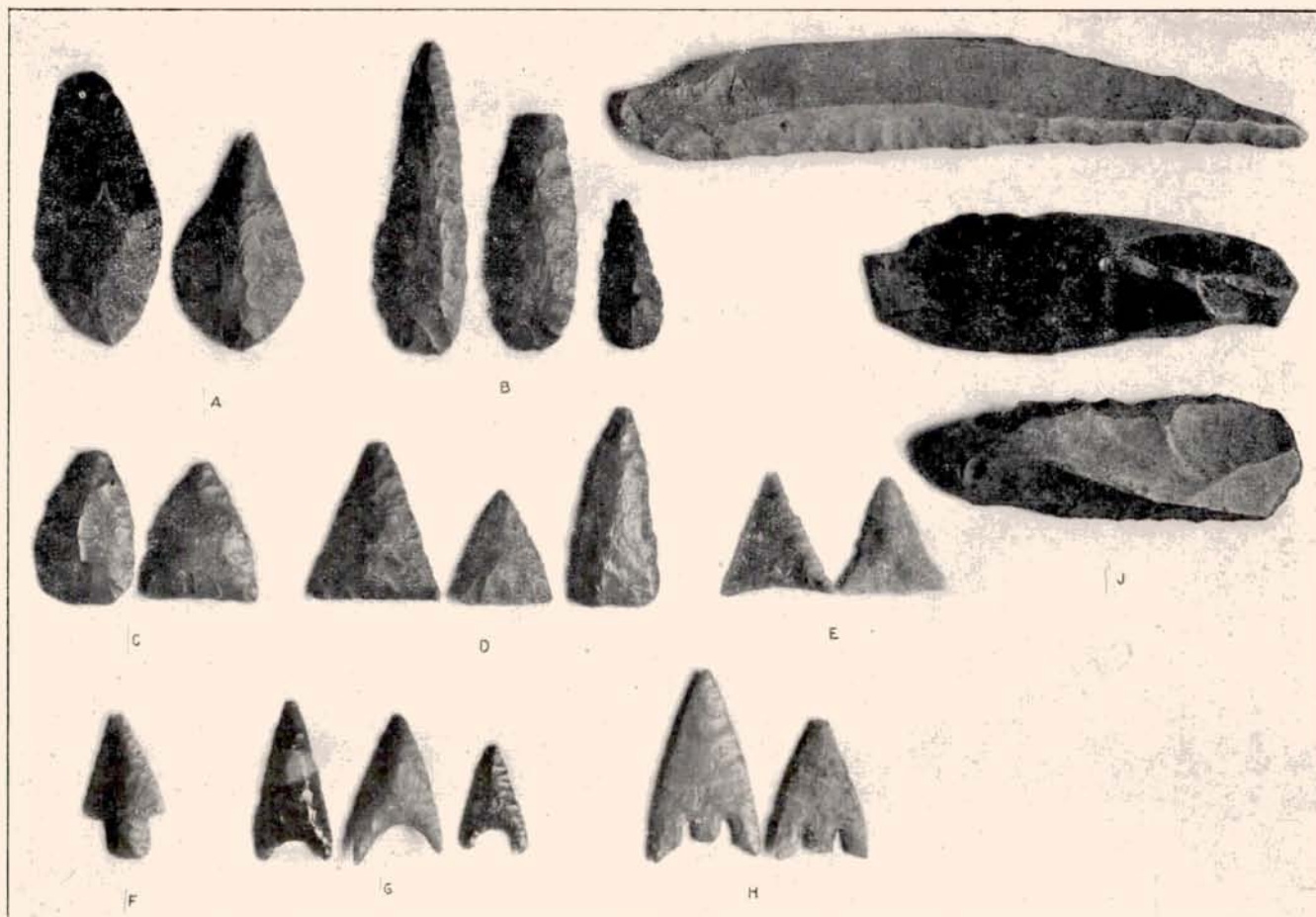
Ter vergelijking met inheemsche oudheden dienen een steenen *lanspunt* uit Flensburg (Zuid-Denemarken) van ± 1000 v. Chr. en een geslepen steenen *bijl* uit Nieuw-Guinea.

Vitrine 8. De *vuursteenen pijlpunten* en andere kleine werktuigen zijn op de Veluwe, in de buurt van Beekbergen gevonden (*Afb. 4*).

Men kan de ontwikkeling volgen: de pijlpunt, in den vorm van een laurierblad, wordt later aan den onderkant plat gemaakt; dan volgt een gelijkbeenige driehoek met rechte zijden. De basis hiervan wordt hol. Het meest ontwikkeld is de pijlpunt met een steel en weerhaken.

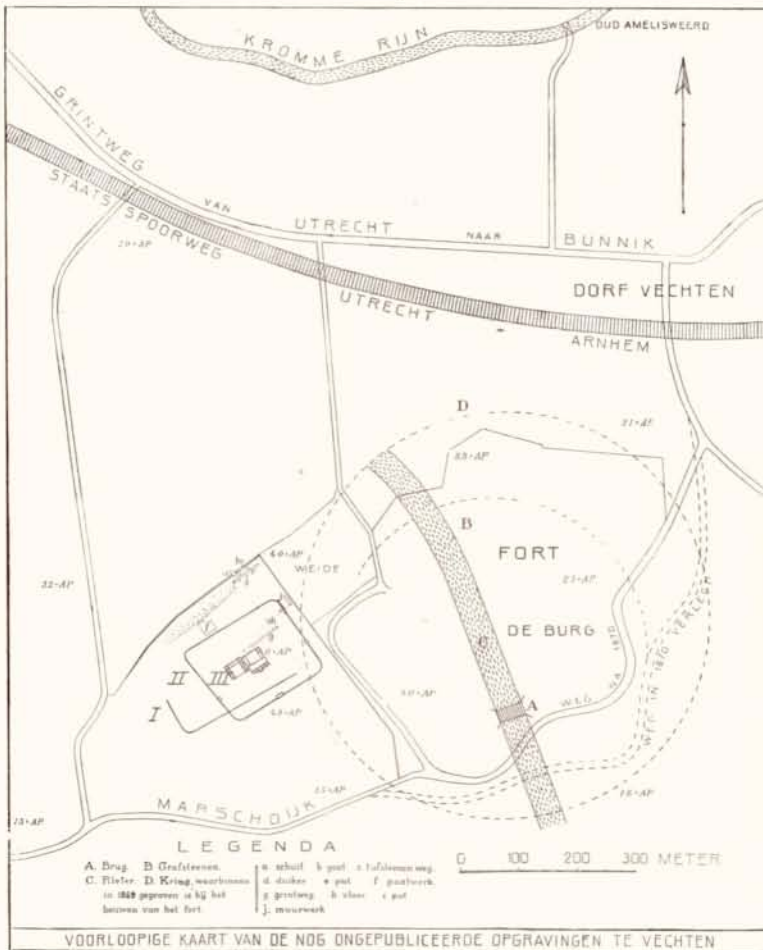
Vitrine 9. De *steen* gereedschappen van de Hilversumsche heide zijn wellicht eerst eenige eeuwen na Chr. gemaakt.

Vechten. Verreweg het belangrijkste gedeelte der verzameling is te danken aan geregelde opgravingen of toevallige vondsten op een terrein bij

Afb. 4 — Vuursteen pijlpunten enz. van de Veluwe.

Vechten, ten Z. O. van Utrecht, dicht bij den Krommen Rijn (Afb. 5). Toen de Nederlandsche militairen in het midden van de vorige eeuw (\pm 1867) dit terrein wegens zijn ligging, iets hooger dan de omtrek,

Afb. 5 — Plan der Romeinsche legerplaatsen bij Vechten.

aanwezen als plaats, om het tegenwoordig nog bestaande fort daarop te bouwen, herhaalden zij, wat lang voor hen de Romeinen gedaan hadden. Omstreeks 12 v. Chr. bij hun strijd tegen Friezen en Germanen legden de Romeinen onder Drusus daar een vesting aan, be-

staande uit een wal met palissaden en een gracht (*I op Afb. 5*). In de 1ste eeuw na Chr. werd het geheele terrein met leem ruim 1 M. opgehoogd, waarschijnlijk om het tegen overstroming te beveiligen. Daarop werd een nieuwe vesting (*II op Afb. 5*) aangelegd, iets kleiner dan de eerste en eveneens met een houten verschansing. De derde vesting, op dezelfde plek, in het eind van de 2de eeuw gebouwd, kreeg een steenen muur; ook eenige der voornaamste gebouwen, zooals het hoofdkwartier, waren van steen (*III op Afb. 5*).

Het onderzoek van deze drie legerplaatsen wordt sinds vele jaren voortgezet. 's Zomers worden opgravingen gedaan, die vooral door de dikke leemlaag, die de onderste legerplaats bedekt, zeer tijdrovend en kostbaar zijn. Men kan niet het geheele terrein blootleggen, maar slechts loopgraven maken op plaatsen, waar men hoopt overblijfsels van gebouwen of grachten te vinden. Na het onderzoek worden ze weer dichtgegooid, omdat de akkerbouw zijn geregeld verloop moet hebben. De vondsten, gedurende vele achtereenvolgende jaren gedaan, worden op een groote kaart aangeteekend, zoodat men ten slotte uit al de gegevens een geheel kan reconstrueeren.

Door het vinden van een steenen altaar te Vechten (thans in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden), gewijd aan de godin Viradecdis, met een Latijnsch opschrift, waarin de naam FECTIO voorkomt, weet men, dat de naam Vechten in eenigszins anderen vorm reeds in den Romeinschen tijd bestond.

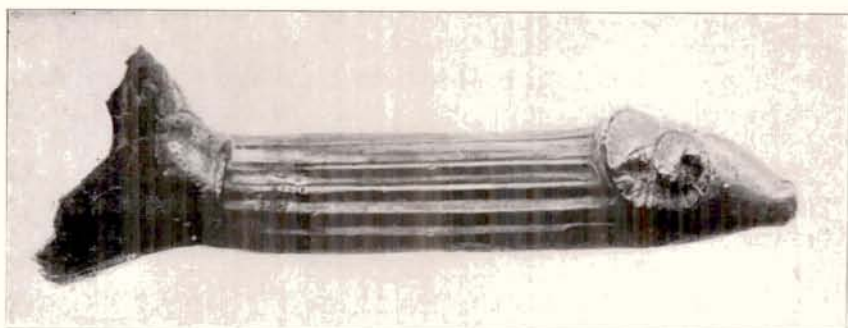
**Legaat-Bosch
van
Drakestein.**

Uit den omtrek van Vechten, meerendeels van een weide ten W. van het tegenwoordige fort (*Afb. 5*), zijn de voorwerpen afkomstig, die door Jhr. H. W. Bosch van Drakestein van Oud Amelisweerd aan de stad Utrecht gelegateerd zijn. Als de bezoeker de bezichtiging van dit legaat (in kast 4—6, vitrine 10—12 en kast 17) tot het laatst uitstelt, vindt hij hier ten slotte een keurcollectie bijeen van dergelijke voorwerpen, als hij reeds eerder in de verzameling van het Prov. Utr. Gen. heeft leeren kennen, maar thans met de zekerheid, dat ze alle uit het oude Fectio afkomstig zijn.

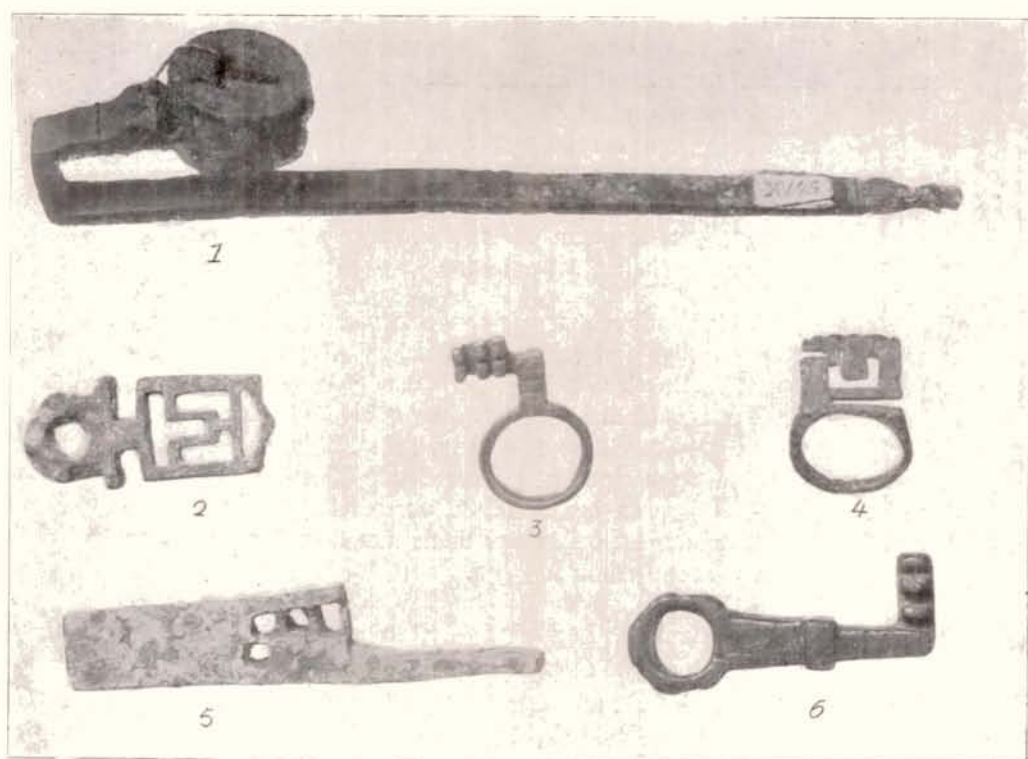
Vitrine 14.

Bronzen Gereedschap. Lepeltjes, heften van messen, handvatten van pannen (*Afb. 6 en 13:4*). — Schaar. — Naalden om netten te breien. — Bellen voor paarden en vee, die, evenals later de groote torenklokken, booze geesten moesten verdrijven. — Sleutels (*Afb. 7*).

Bij de oudste soort van sleutels wordt het slot niet door draaien geopend; met de tanden van den sleutel duwt men een aantal stiftjes

Afb. 6 — Bronzen handvat, Romeinsch.

Afb. 7 — Bronzen sloten en sleutels, Romeinsch.

1. Hangslot. — 3 en 4. Ringsleutels. — 5. Grendel.

omhoog, die den grendel van het slot vasthouden; deze kan pas op zij worden geschoven, als de stiftjes opgelicht zijn.

Grendels van sloten, waarin gaatjes voor de stiftjes (*Afb. 7:5*).— Hangslot (*Afb. 7:1*). — Nagemaakt Romeensch hangslot; om het te openen moet men met een passenden sleutel de tanden van een veer ineenduwen. — Ringsleutels (*Afb. 7:3 en 4*).

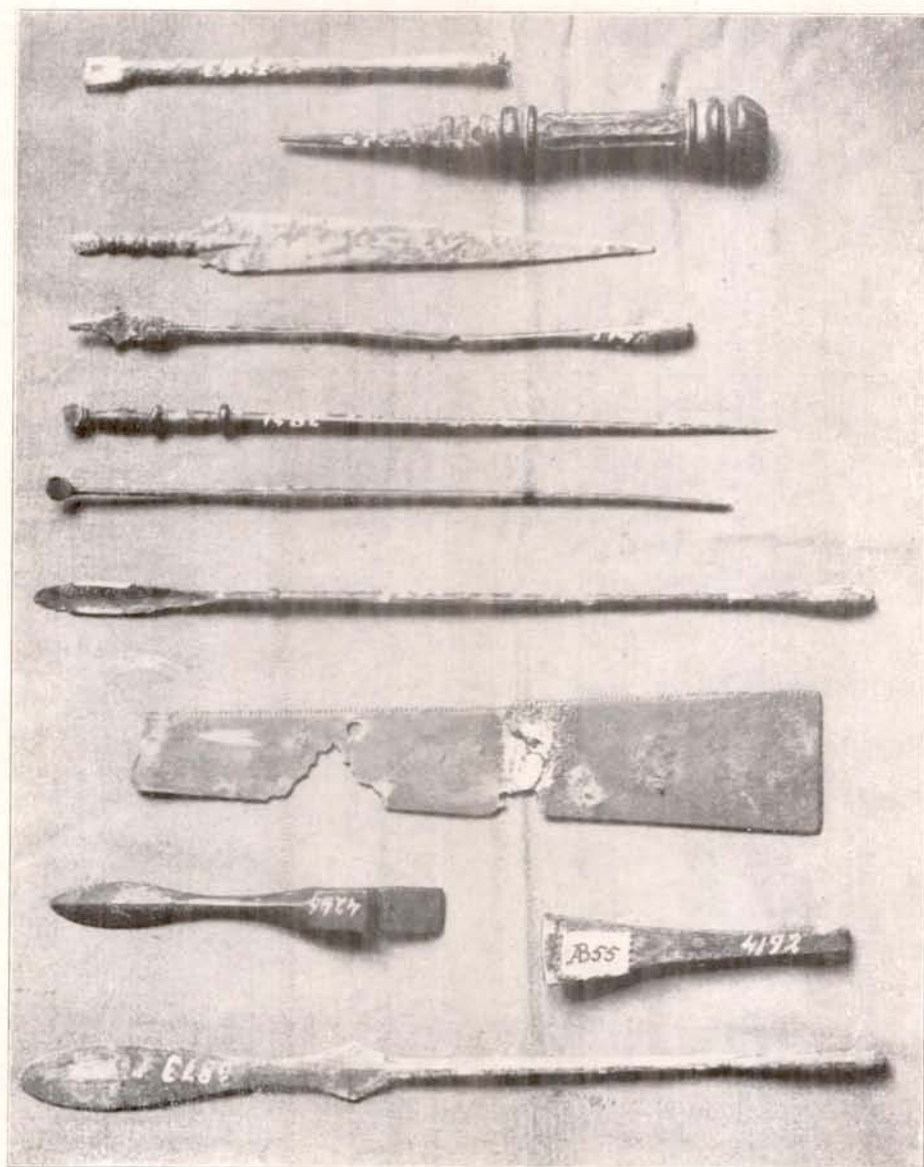
Sommige kleine sleutels, die een geheel vormen met een vinger-ring en dus makkelijk zijn mee te dragen, werden zoo sierlijk gemaakt, dat ze geschikt waren voor Romeinsche dames.

Sleutels, waarmee men het slot opendraait, komen reeds voor in den Romeinschen en ook later in den Frankischen tijd.

Afb. 8 — Bronzen hanger ter versiering van paardentuig, Romeensch.

Vitrine 15. Bronzen beslag en versiering van paardentuig, soms hartvormig. Zeer fraai was de hanger, die met een scharnier aan de ronde

Afb. 9 — Bronzen heelkundige werktuigen, Romeinsch.

schijf bevestigd is; de niëllo-versiering, die de ornament-lijnen vulde, is nu verloren (*Afb. 8*). — Beslag van het ondereinde van een zwaard-scheede (*Afb. 10 : 5*). — Gespen, haarnaalden, armbanden. — Groote fibula (mantelspeld) uit den Hallstatt-tijd.

**Molen-
steenen.** Een klein exemplaar bevat de rest van een ijzeren handvat, om den steen rond te draaien.

Vitrine 26. *Bronzen instrumenten.*

Sommige antieke heelkundige werktuigen verschillen weinig van de tegenwoordige (*Afb. 9*): spatels, sonden, lepeltjes, ont-leedmesjes, een operatiezaagje, haartangetjes. — Rijgnaalden. — Schrijfstiften met spits uiteinde om letters te krassen in het was, waarmee de schrijfplankjes bedekt waren; met het breede, platte ondereinde kon men het was glad strijken en het plankje voor hernieuwd gebruik gereed maken (*Afb. 10 : 3*). — Zegeletuis (*Afb. 10 : 4*).

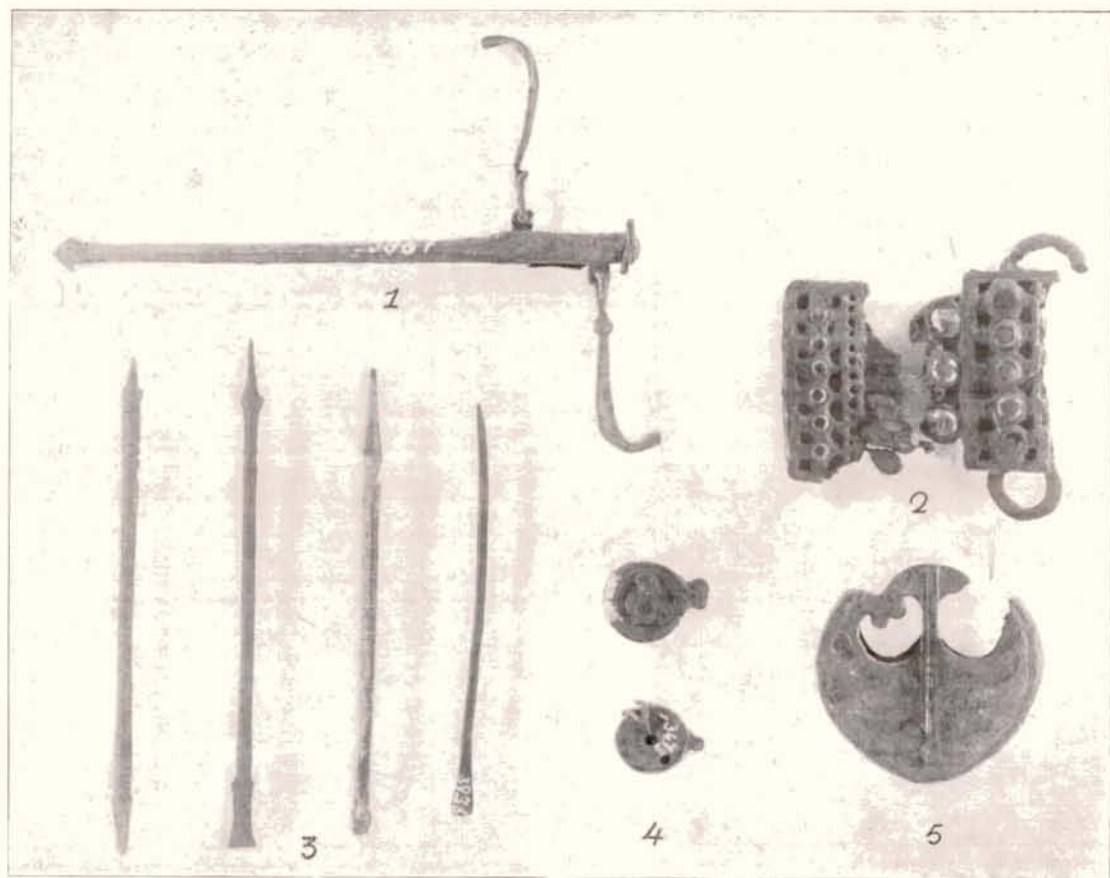
Twee of meer beschreven schrijfplankjes werden samengebonden en het koord verzegeld met een klompje was, waarop het stempel van den zegelring werd afgedrukt. Ter bescherming van het waszegel diende een bronzen doosje met gaatjes in den bodem, waardoor het koord werd gestoken. Deze kleine etuis zijn de voorloopers van de „bullae”, waaraan gewichtige documenten hun naam ontleenen.

Vitrine 27. *Beenen voorwerpen.*

Priemen, rijgnaalden, breipennen, haarnaalden, schrijfstiften zijn dikwijls weinig versierd en moeilijk te dateeren. Opmerkelijk is een haarnaald met een borstbeeld; een andere met een hand, waarin een granaatappel; een schrijfstift eindigt in een hand, die drie schrijfplankjes vasthoudt. — Kammen; hiervan zijn vele in Wijk bij Duurstede gevonden en dateeren uit den Frankischen tijd. — Schijfjes van hertshoorn, versierd met kwaadafwerende figuren, dienden als amulet.

Vitrine 28. *Beenen voorwerpen.*

Dobbelsteenen. — Speelschijfjes, van gedraaid been of van gekleurd glaspâte; men speelde zittende op straat bij in den grond gekraste figuren (zie de teekening: *wit tegen zwart*). — Spinschijfjes, met figuren versierd. — Beenen zegel sloten.

Afb. 10 — Brons, Romeinsch.

1. Weegschaal. — 2. Beslag van leerwerk. — 3. Schrijfstiften. — 4. Zegeletuis. —
5. Beslag van een zwaardscheede.

Het zegelslot werd gestoken in een pin aan den deurpost; een aan de deur bevestigde lus of haak paste in een gleuf van het slot en werd daarin opgesloten door het grendeltje dicht te schuiven. De opening daarnaast werd met was gevuld en verzegeld, zoodat het grendeltje niet kon worden teruggeschoven en dus de deur niet kon worden geopend, zonder het zegel te verbreken.

Vitrine 29. *Glazen kralen.*

Gekleurde kralen behooren tot de oudste voorwerpen, die men van glas heeft gemaakt. Ze zijn glad of geribd. Sommige zijn met bonte figuren ingelegd of met ornamenten beschilderd.

Kammen van muziekinstrumenten van *barnsteen*, dat in ons land vrij zeldzaam is (\pm 800 n. Chr.).

Vitrine 30. *Bronzen fibulae* (mantelspelden), zeer verschillend van vorm, zijn in ons land in groot aantal gevonden en daardoor een veel gebruikt hulpmiddel bij het dateeren. (*Afb. II*).

Groote fibula uit de 2e *La Tène*-periode (250—100 v. Chr.).

Uit de *La Tène*-fibula (*Afb. II:1*) ontwikkelde zich de eenvoudige *provinciaal-Romeinsche* fibula, die het meest van alle voorkomt (in onze verzameling zijn meer dan 100 stuks) en die een lang leven heeft gehad, gedurende de geheele 1ste eeuw en ver in de 2e n. Chr. (*Afb. II:2*).

De *oogenfibulae* ontleenen hun naam aan de versiering (*Afb. II:4 en 5*), de *kruisboogfibulae* aan den vorm (*Afb. II:14*).

De veer van spiraaldraad, die de naald van de fibula in de huls vastdrukt, wordt reeds in de 1ste eeuw n. Chr. bij sommige soorten door een scharnier vervangen, o.a. bij de *Aucissa-fibula* (vergelijk *Afb. II:12*).

Soms werd een paar fibulae door een kettinkje verbonden.

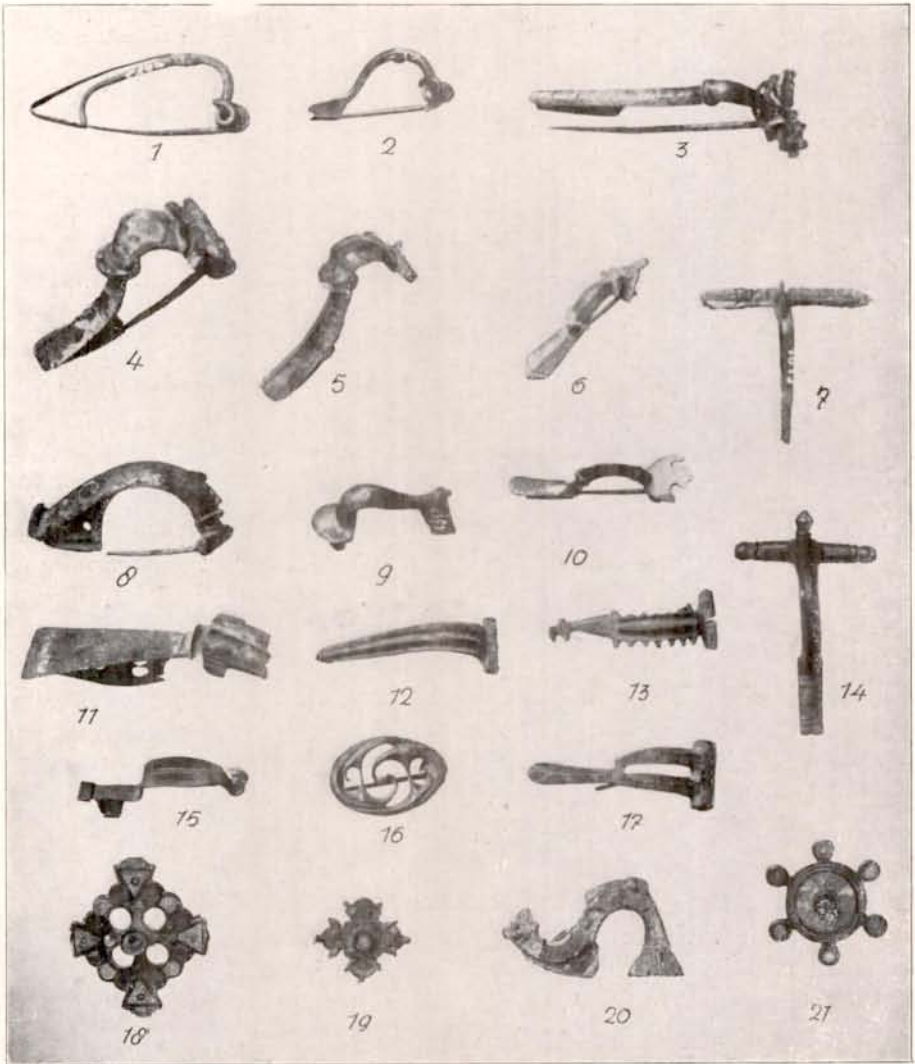
Een zilverachtige glans werd door vertinnen verkregen.

Werkelijke weeldevoorwerpen zijn de *geëmailleerde* mantelspelden (*Afb. II:18—21*) o.a. in den vorm van een visch (*Afb. II:20*), fijn bewerkt, met een rijkdom van kleuren.

Email is niet een door de Romeinen ingevoerde kunsttechniek; reeds lang voor hun komst bloeide de emailleerkunst in Gallië.

Vitrine 31. Een *mantelspeld*, gemaakt naar een bronzen munt van Con-

stantijn den Grootte (306—337), omlijst met een viervoudig kraal-
ornament, is gevonden ten Zuiden van den Domtoren.

Alb. 11 — Bronzen *fibulae* (mantelspelden).

Een *mantelspeld*, met vier steentjes versierd, is te danken aan
de opgravingen te Vechten in 1893.

Zegelringen bieden ook een vereeniging van het nuttige met het sierlijke.

Zegels werden meer dan tegenwoordig voor afsluiting gebruikt; niet alleen een wijnkruik, ook een heele kelderruimte werd verzegeld. In gouden, zilveren en veelal ijzeren ringen zette men kostbare steenen, waarin dikwijls zeer artistieke stempels werden gegraveerd. De steenen werden soms nagemaakt in glaspâte; dit kan men herkennen aan de verweering; de echte steenen zijn onverminderd van glans.

Zegelsteenen (echte en van glaspâte).

Lapis lazuli, agaath, nicolo, cornalijn, chalcedon, kwarts, amethyst, onyx, jaspis, bandagaath.

Kast 34. *Bronzen beeldjes enz.*

Eenige beeldjes en ornamenten van huisraad munten door kunstwaarde uit. Door verweering heeft het antieke brons een patina gekregen met groene of blauw-groene tinten, die verschillen naar mate van de samenstelling van den bodem, waarin de voorwerpen gevonden zijn. Het is soms moeilijk uit te maken, of ze door de Romeinen meegebracht zijn uit Italië (vooral Capua was beroemd om zijn bronswerk) of wel in de Romeinsche provincies gemaakt zijn. De meeste beeldjes geven in het klein scheppingen van Grieksche of Romeinsche kunstenaars weer.

Het pronkstuk der verzameling is de *Juppiter*, gevonden op de Hooge Woerd onder de Meern, ten W. van Utrecht, een streek, waar bij landarbeid nog altijd Romeinsche oudheden worden gevonden. (*Afb. 12*).

Juppiter, met een krans van laurierbladen op het hoofd en de bliksem in de rechterhand, steunde met de hooggeplaatste linkerhand op een staf of een lans, zoodat het lichaam gestrekt zich verheft op de lenig bewogen beenen. Een mantel, smal bijeengevouwen in strakke plooiën, een meesterstuk van den bronsgieter, geeft de rust van een niet te zware omlijsting.

Minerva, met de oorspronkelijke bronzen basis.

De basis van antieke beelden, die meestal verloren is gegaan, was veel lager dan van hedendaagsche monumenten.

Mercurius, als god van den koophandel in de Romeinsche provincies algemeen vereerd, is te herkennen aan beurs en herautstaf.

Twee *Harpocrates-beeldjes* van groene faïence, gevonden te Vechten.

Deze bewijzen, hoe ver de vereering van den Egyptischen kindgod, evenals van zoovele Oostersche goden, in de antieke wereld was verspreid.

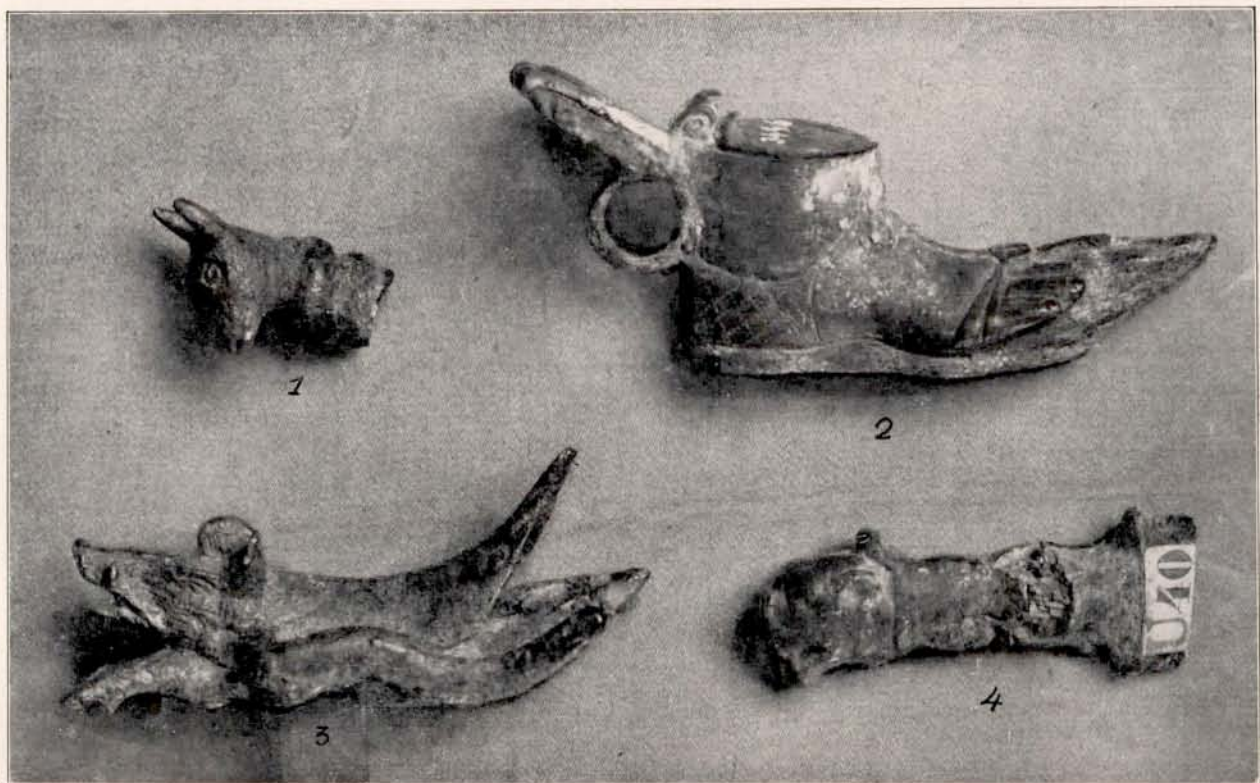
Afb. 12 — Juppiter, brons, Romeinsch.
H. 20 c.M.

Satyrkopje, gedeelte van een handvat.

Tijgerpoot met tijgerkop, gedeelte van een stuk huisraad.

Een *dolfijn* en de kop van een kwaadaardige *griffioen*: beide hebben als heft van een mes of iets dergelijks gediend.

Wild zwijn, versiering van het haam van een paard (Afb. 13 : 3).

Afb. 13 — Brons, Romeinsch.
1 en 4. Handvat. — 2. Lamp. — 3. Versiering van paardentuig.

Het dier stormt voort, zonder te ontkomen aan de omkronkeling van een slang, die hem boven in den kop bijt. In de driekantige holte past precies een echte evertand, die met zijn blinkende omhoog gericht punt als amulet het paard beschermde tegen booze geesten.

Pegasus, het gevleugelde paard; vastgesoldeerd aan een ring, waarschijnlijk van paardentuig.

Runderkopje, uiteinde van een heft of steel (*Afb. 13: 1*).

De oogen zijn ingelegd met rood glaspâte; dit geeft een vergoeding voor de vele antieke beelden, waarvan de geschilderde of ingezette oogen blind zijn geworden.

Steelevsiering met zeer gestileerden *vogelkop*.

Hand met zeer kleinen granaatappel; de mouw heeft een fraai ornament; steelevsiering.

Beeldjes van *dieren* werden aan de goden gewijd, ter vervanging van werkelijke offerdieren.

Groote massief-bronzen *teen*; bewaart de herinnering aan een meer dan levensgroot keizer- of godenbeeld.

Bloemkelk en *dolfijn*, eveneens resten van vrij groote bronswerken.

Kommetjes en *bakjes*, afwisselend van vorm en van tint der patina.

Bronzen *wijplaatje*, in den vorm van een cartouche.

Het was bevestigd op een wijgeschenk, door Iulius Quintus, soldaat van de ala Noricorum, (een afdeeling ruiters uit het land tusschen Donau en Alpen), volgens gelofte gewijd aan de „Beschikster der lotgevallen” (VAGE VERCU).

Looden wijplaatje.

Hierop is met onduidelijke letters gekrast: SMERTICUS AMATONIS F(ilius); volgens een andere verklaring is het een wijgeschenk aan de godin Rosmerta: ATONIS ROSMERTAE V.S.L.L.M.

Een bronzen *stempel*, met de letters MIT, diende om een merk in te branden.

Amuletten.

Deze zoeken graag hun kracht in de bijeenvoeging van zooveel mogelijk kwaad-afwerende factoren. De vorm van de maansikkel, die bij alle tooverij behoort, is vereenigd met den kop van een stier, wiens oogen door ingezette glazen kralen onheilspellend schitteren.

Cliché Oud-Utrecht.

Afb. 14 — Romeinsche grafsteen,
gevonden bij de Maliebaan.
H. 1,30 M.

Fragment van het *hoofdstel* van een paard.

Bronzen *lampjes*; naast strenge, eenvoudige vormen een lampje in den vorm van een geschoeiden voet (*Afb. 13:2*).

Gewichten, in elkaar passend.

Kleine *snelweger (unster)*, waarbij men genoeg heeft aan één enkel gewicht, dat langs den langen arm wordt verschoven (*Afb. 10:1*).

Van grooter afmeting zijn eenige goed bewerkte stukken:

Bronzen *pannen* met versierden steel.

(Op de bovenste plank:)

Schaal; *urn*; *kan* met klaverbladvormigen mond.

Steenen gedenkteekens uit den Romeinschen tijd zijn in ons land niet talrijk; in de Middeleeuwen en later hadden de voorwerpen van natuursteen, die van grooten afstand was ingevoerd, zooveel waarde als bouw materiaal, dat men ze niet met rust kon laten, ook al waren ze met mooi, antiek beeldhouwwerk versierd. De plaats van het oude Fectio is eeuwen lang als een steenmijn beschouwd, zoodat men bij de wetenschappelijke opgravingen der laatste jaren in Vechten de vroegere aanwezigheid van steenen gebouwen meestal uit de fundamenten moest opmaken en slechts zelden de steenen zelf vond.

Grafsteen. *Romeinsche grafsteen*, gevonden aan het einde van de Maliebaan, Oostelijk van de laan van Oudwijk, waarop in hoog relief tweemaal de borstbeelden van een man en een vrouw voorkomen (*Afb. 14*).

Het opschrift deelt mee, dat Marcus Ingonius Marcellus het gedenkteeken voor zichzelf en voor zijn echtgenoot Agisiaca Lucilia heeft laten maken. De onderste groep stelt wellicht hun kinderen voor, of een zoon en diens vrouw. Door de kapsels, waarvan de geschiedenis in den keizertijd goed is te volgen, daar men zich stipt naar de heerschende mode richtte, kan het gedenkteeken worden gedateerd in de 1ste helft van de 1ste eeuw na Chr.

Altaarsteen. De zware *Romeinsche altaarsteen*, achter den grafsteen geplaatst, is gevonden bij de Hamburgerstraat, dus in het centrum van Oud-Utrecht.

De voorkant wordt geheel in beslag genomen door een inscriptie, volgens welke het altaar aan een groot aantal goden is gewijd: Jupiter, Iuno, Rhenus etc. Horens van overvloed versieren de zijanten.

Door den naam Marci Aurelii Antonini Pii is het gedateerd in de 2de eeuw na Chr.

Hercules-relief. Een *marmereen relief* van Hercules met knods en leeuwenhuid is dicht bij de stad buiten de Weerdpoort gevonden (*Afb. 15*).

Afb. 15 — Hercules, marmer,
Romeinsch. H. 57 cM.

Dus zijn drie opmerkelijke steenen gedenkteekenen uit den Romeinschen tijd in of bij de stad Utrecht gevonden. Tenzij men aanneemt, dat alle drie van het naburige Vechten daarheen vervoerd zijn, kunnen ze met vele andere vondsten medehelpen om te bewijzen, dat Traiectum reeds in den Romeinschen tijd bewoond was.

Beelden. De twee *marmeren beelden*, waarvan de afkomst onbekend is, stellen Aesculapius, den god der geneeskunde, en waarschijnlijk zijn dochter Hygieia voor.

Vitrine 37 en 38. *Schoenen en ander leerwerk*, in 1893 te Vechten gevonden; dit wijst op de werkplaats van een leerbewerker. Zwaarbeslagen soldaten-sandalen met zoolen van acht tot tien lagen leer op elkaar; een opengewerkt damesschoentje, uit één stuk gesneden, maar ondanks zijn fijnheid met drie rijen spijkers met ronde koppen beslagen; een leeren borstbedekking; een schootsvel. Het ijzeren *schoenmakersmes* is ook uit Vechten, evenals een bruin wollen *weefsel*, met een zwarten draad doorwerkt.

Vitrine 39 en 40. Het *ijzeren gereedschap*, dat meestal minder goed bewaard is gebleven dan brons, heeft gediend voor *landbouw* (bijlen, hakmessen), voor *ambachten* (nijptangen, een klein aanbeeld. spijkers), voor *huishoudelijk gebruik* (lepels). Ook van ijzer zijn sommige gedeelten van het hoofdstel van paarden, de hoefijzers, de sporen.

Een groote gesloten vondst van *hoefijzers* uit *Maasniel* (Limburg) bevat exemplaren van beide voorijzers en beide achterijzers van een rijpaard; van een groot en een klein inlandsch paard werden slechts beide voorijzers aangetroffen. Behalve 38 hoefijzers werden tegelijk gevonden: een kluister en een drietandig voorwerp van ijzer; bovendien een bronzen rozet, waarschijnlijk beslag van paardentuig. De stijl van deze rozet kan van dienst zijn bij de dateering dezer hoefijzers en bij de algemeene vraag, wanneer de oudste hoefijzers in ons land voorkomen.

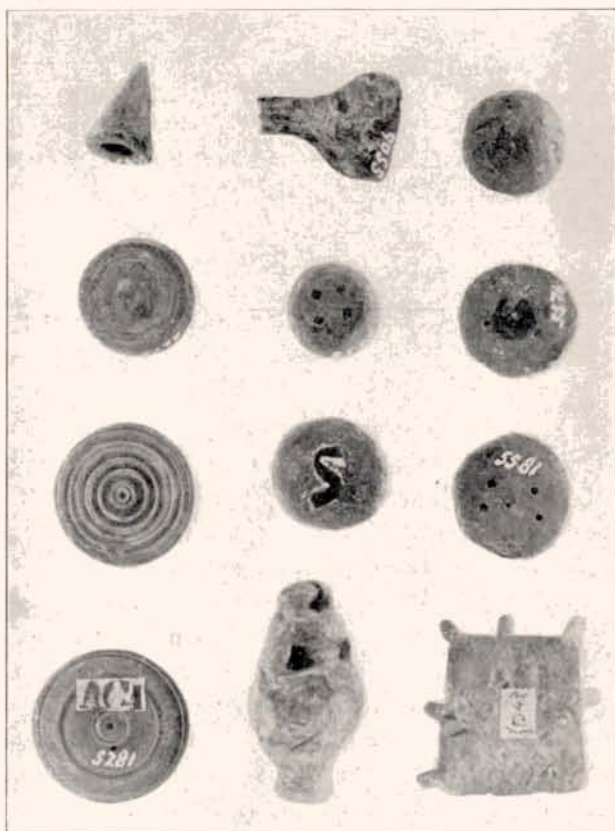
Ijzeren wapens: lanspunten, zwaard met beenen gevest, harts-vanger met versierde ijzeren scheede, strijdbijl.

Vitrine 41. *Ijzeren sleutels; scharen; messen* met beenen heft; *tolvormig* voorwerp van been; *ijzeren schrijfstiften; gespen; handboender* van varkenshaar.

Vitrine 42. Beenen *schaatsen; spinschijfjes* van gebakken aarde; beenen *spinschijffe*, nog voorzien van de *spil*, die een inkeeping heeft om den draad te bevestigen; gepolijste metalen *spiegels; schraapijzers* om in het worstelperk de met zand vermengde olie van het lichaam te verwijderen; *kammen* van hout en van lood.

Gewichten van lood, brons of steen. (Afb. 16).

Ze vertoonen zeer verschillende vormen: een platte ronde schijf, een bol, een kegel, een bijl, een kruik met twee ooren, een tafeltje met acht pooten.

Afb. 16 — Bronzen en looden gewichten, Romeinsch.

De gewichtseenheid is een pond (*libra*) van $327\frac{1}{2}$ gram, verdeeld in 12 onzen (*uncia*).

Het gewicht is soms aangegeven: S (*semis*) = $\frac{1}{2}$ pond; :: (*triens*) = $\frac{1}{3}$ pond = 4 ons .•• (*quadrans*) = 3 ons (Afb. 16).

Vitrine 43. Resten een houten schuit (± 12 M. lang), in 1893 bij Vechten gevonden.

Zinksteenen van vischnetten of weefgetouw. *Ooren van Romeinsche kruiken*, met de stempels der pottenbakkers. Fragment van een *buis voor centrale verwarming (hypocaustum)*.

Vitrine 44. *Baksteenen* met het stempel van Romeinsche legioenen en andere legerafdeelingen, uit militaire steenbakkerijen.

Daar men van sommige legioenen door de berichten van Latijnsche schrijvers nauwkeurig de jaren weet, waarin ze in een bepaalde streek vertoefden, kan het vinden van zulk een legioenstempel een dateering geven. Het stempel EX · GER · INF · van het leger van Beneden-Germania (*exercitus Germaniæ inferioris*) werd niet vóór de 2de eeuw gebruikt. Van de uitgestalde stempels zijn vele uit de buurt van Nijmegen en Kleef afkomstig.

Kast 46. *Dakpannen*, eveneens gestempeld.

Dakpannen werden nog niet uit één stuk gebakken; platte dekplaten (*tegulae*) sloten met hun opstaande randen tegen elkaar; de voegen werden bedekt met over elkaar passende vorsten (*imbrices* = „stortregenpannen”).

Een aantal *steenen met opschriften*, enkele ook met ornamenten versierd, zijn afkomstig uit de omtrek van Kleef.

Vitrine 45. *Uitheemsche oudheden*.

Uit Zwitsersche paalwoningen: steenen gereedschap, o.a. geslepen steenen, bijl in handvat van hertshoorn; beenen priemen; verkoold gevlochten stroo; gevlochten vlasdraden; spinschijfjes; koperen mes, haarnaalden en armbanden; verkoolde haver.

Lansspits van gelen silex, uit Pella, Marion County, Iowa.

Kannetje met roode figuren in Griekschen trant beschilderd; dito *scherf*; *vaasjes* uit Italië, o.a. *lampenvuller* met tuit in den vorm van een leeuwenkop; *lampje* uit Campania.

Etrurisch aschkistje met het beeld van den doode op den deksel, uit Chiusi.

Gedeelte van een bronzen *haarnaald*, uit Pompeii.

Fragmenten van *mozaïek* en *muurschilderingen*, uit Pompeii; *asch* en *steentjes* van den Vesuvius.

Baksteen. Groote Romeinsche *baksteen*, in stukjes gebroken.

Trap. Zijkant van een houten *trap* met trede en stootplank, in 1894 bij Vechten gevonden.

Grafsteen. Grieksche marmereen *grafsteen*, uit Smyrna (Afb. 17).

Evenals de inhoud van vitrine 45 valt deze grafsteen buiten de verzameling van Nederlandsche oudheden. Hij was reeds in 1764 in Utrecht aanwezig. In dien tijd kwam door den handel op den Levant

Afb. 17 — Grieksche grafsteen,
marmereen, uit Smyrna. —

H. 82 cM.

veel Grieksch beeldhouwwerk uit Smyrna in ons land, soms als ballast van handelsschepen.

Het relief vertoont een wijsgeer, wijzende op een doodshoofd, en illustreert daarmee het Grieksche gedicht over de vergankelijkheid van den mensch.

Altaartje. Steenen *altaartje*, aan Iuppiter Optimus Maximus gewijd door

Iulius Bio, een 'trierarchus (kapitein van een oorlogsschip; er staat verkeerdelijk „trierachus").

Dit altaartje is in 1915, tijdens de mobilisatie, ten W. van fort

Afb. 18 — Glazen beker, Romeinsch.

Afb. 19 — Glazen kom, Romeinsch.

Vechten bij het aanleggen van loopgraven op ongeveer 1 M. diepte gevonden; deze vondst maakt de aanwezigheid van een of meer Romeinsche oorlogsschepen in Fectio waarschijnlijk.

Kast 33. *Vondsten tijdens de mobilisatie*, bij het aanleggen van betonnen schuilplaatsen dicht bij halte Vechten, ten Z. van de spoorbaan

(Afb. 5): *scherven*; een *bronzen plaatje* (gesp?), met zilveren of vertinde knopjes beslagen (Afb. 10: 2); *looden plaatje*, waarop een kop met baard in relief.

Romeinsch glas: bruine *drinkbeker* met twee ooren (Afb. 18), uit de buurt van Kleef; *flesschen*; zwaar geribde *kom* (Afb. 19).

De regenboogtinten van antiek glas zijn niet oorspronkelijk, maar later ontstaan door verweeren en afschilferen.

Afb. 20 — Wit Romeinsch aardewerk.

Veelkleurig glaswerk (*millefiori*), vervaardigd door het smelten van verschillend gekleurde glasdraden.

Glazen medaillon met een Ammonskep, kenbaar aan de ramshorens; was bevestigd op een glazen vaas of flesch.

Kast 36. Eenvoudig *Romeinsch aardewerk*, meerendeels in ons land of in de naburige provincies vervaardigd.

Bij Heerlen en bij Nijmegen zijn pottbakkerijen uit den Romeinschen tijd gevonden.

Witte kruiken (Afb. 20).

De zeer talrijke witte, dofglanzende kruiken van pijpenaarde zijn belangrijk, omdat een historische lijn in de zich wijzigende vormen duidelijk is waar te nemen. De lage, breede „lagynos”, een kruik met hoogen hals en hoog, hoekig omgebogen oor, die in den Hellenistischen tijd in Griekenland in gebruik was, is geleidelijk hooger geworden, waarbij oor en hals steeds kleiner werden. Bij exemplaren van glas of van brons bestond het oor uit een aantal samengesmolten draden naast elkaar; de herinnering daaraan is in het geribde oor der aardden kruiken bewaard gebleven.

De oudste pijpenaarden kruiken onzer verzameling (*Afb. 20:1*), uit den tijd van Augustus (omstreeks het begin onzer jaartelling), zijn

Afb. 21 — Zwart Belgisch aardewerk (*terra nigra*).

stevig gebouwd, de bovenrand heeft een kantig profiel, er is een duidelijk uitgesproken overgang van hals tot schouder. Op den duur worden de vormen slapper; het oor wordt niet meer afzonderlijk aan den hals aangezet, maar vervloeit in den bovenrand van den kruikmond. Ook in het gebruik is deze hooge peervormige kruik minder stevig en wordt licht topzwaar (*Afb. 20:3*).

Pijpaarden amphoren, met twee of drie ooren (*Afb. 20:5*); „*honigpotten*”, met twee kleine oortjes onder den smallen rand; sierlijke *wierookschalen*, met wijden kelk op een kleinen voet, versierd met golflijntjes of getande randen; een groote, platte *schotel*, met oranje cirkels versierd, zorgvuldig afgewerkt (*Afb. 20:4 en 6*).

Zwart Belgisch aardewerk, „*terra nigra*” (*Afb. 21*).

Dit is een mooi inheemsch product onder Romeinschen invloed, van zeer fijne klei gebakken, met dunne wanden, helder van klank. De vormen herinneren soms aan de La Tène-periode. De dofzwarte tint is verkregen door bij het bakken den rook in den oven toe te laten en vervolgens de met roet doortrokken vaas dof te polijsten. De terra nigra maakt een gedistingeerden indruk.

Kookpotten, kannen, wrijfschalen.

Deze hebben een stugge, harde oppervlakte. Bij de wrijfschalen is de binnenkant opzettelijk ruw gemaakt door er kleine kiezelsteentjes in te bakken, zoodat het voedsel gemakkelijk tot brij gewreven kan worden, die daarna door de open tuit wordt uitgegoten.

De kookpot met naar binnen gebogen, geribden rand (*Afb. 22:1*) komt na den tijd van Augustus niet meer voor; de opstaande, naar buiten gebogen rand is dan regel; in de 2de en 3de eeuw ondergaat de geheele pot veranderingen van vorm (*Afb. 22:5 en 6*).

Vele van deze kookpotten bevatten nog asch en beenderen van lijkverbranding en hebben dus gediend als aschurn, iets wat niet van meet af aan hun bestemming was. Dat was wel het geval met de gezichturn.

Gezichturn (Afb. 22:3).

Bij verscheidene volken in ver uiteenliggende streken gaf men de aschurn eenige gelijkenis met het menschelijk lichaam, welks asch de urn bevatte: de Etruriërs gaven het deksel soms den vorm van een hoofd en bevestigden terracotta-armen aan de urn zelf; onze gezichturn beperkt zich tot oogen met wenkbrauwen, neus en mond.

Kinderzuigfleschje of lampenvuller.

Smeltkroes, voor het gieten van metaal (*Afb. 22:4; Afb. 22:7* met aangebakken glazuur).

Kast 35. *Voorraadkruiken met puntig ondereinde* werden tegen den muur met hun punt in den grond of in een afzonderlijk voetstuk geplaatst. (Men zie ook de groote kruiken buiten de kasten).

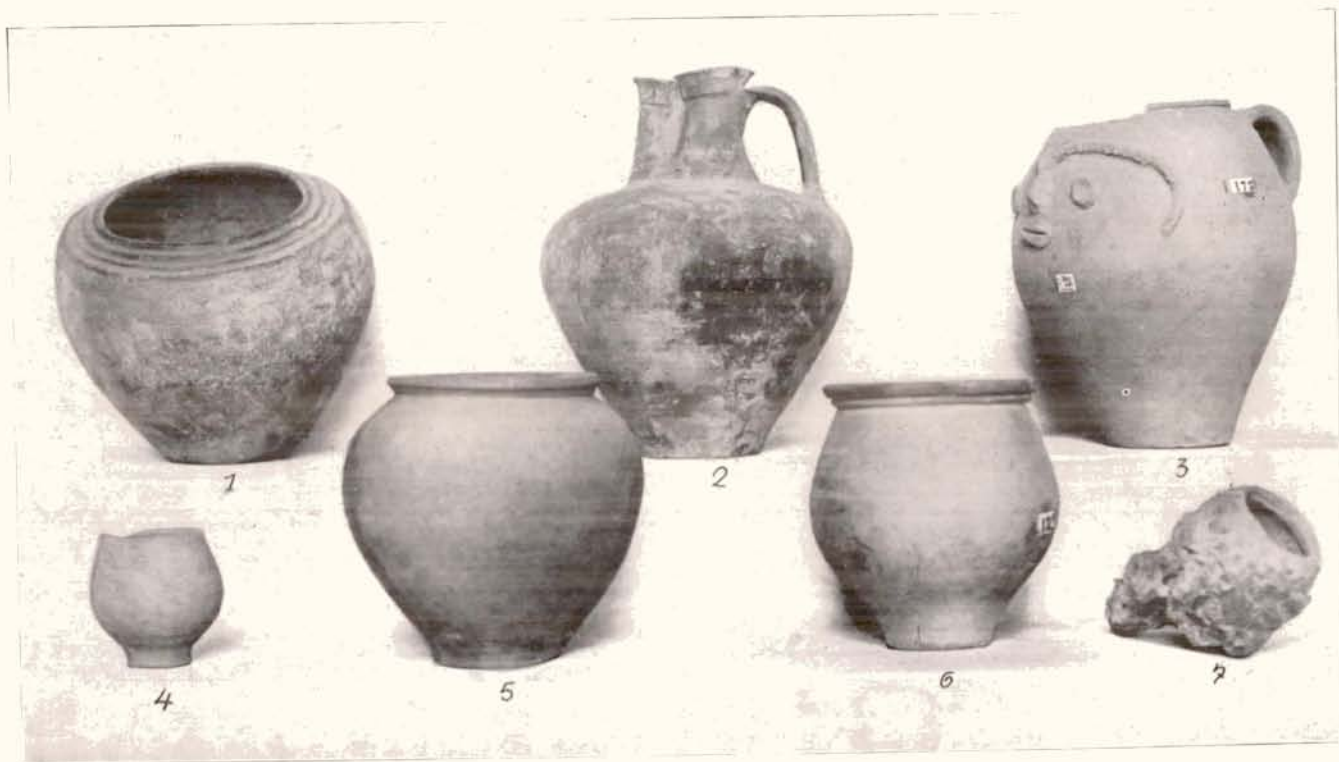
Romeinsche olielampen van gebakken aarde; de meeste zijn met reliefs versierd.

„Wratten-lamp”, met een ornament bestaande uit dotjes klei.

De reliefs der volgende lampen vertoonen:

Juppiter met bliksem en adelaar.

Mercuriuskop met herautstaf.

Afb. 22 — Aardewerk met ruwe oppervlakte, uit den Romeinschen tijd.

3. Gezichturn. — 4 en 7 Smeltkroes.

Buste van de Maangodin; daaronder een maansikkel.

Victoria op een bol, met krans en palmtak.

Pegasus, het gevleugelde paard.

Odysseus reikt aan Polyphemus een beker wijn; deze houdt een gedooden Griek bij den linkerarm omhoog.

Springende bok.

Gladiatorengevecht.

Aanvallende vuistvechter tegenover een knielenden.

Maangodin met maansikkel.

Druiven-etende aap.

Dolfijn.

Gladiatorengevecht.

Fragmenten van reliefs, voorstellende: Amor met schelp en ketting; Bacchante met thyrsus; leeuw, een hert verscheurend.

Groote lamp met twee tuiten, versierd met takken en offer-schalen.

Lamp met drie tuiten, afgebroken van een standaard.

Lamp, bevestigd aan een standaard; uit het meer van Nemi, bij Rome.

Lamp met twee tuiten, versierd met wijnranken.

„*Firmalampen*”, met den naam van den pottenbakker op den onderkant; soms in den tweeden naamval: **Strobili**, **Fortis**, **Eucarpi**; soms in den eersten naamval met toevoeging van F (= fecit = heeft vervaardigd): **Martius f**; **Capito f**.

Lamp, waarvan de bovenkant den vorm van een Juppiterkop vertoont.

Lamp met versierd schild, stuurroer en dolfijn.

Lamp met gladiatorengevecht.

Open lamp, om talk te branden.

Open talklamp, met een houder voor de pit in het midden.

Bakje, waarin een lamp past.

In deze kast is verder eenig aardewerk uit na-Romeinschen tijd: *Frankisch*, met diep ingedrukte ornamenten, en grof gevormde *bolvormige* potten.

Terra sigillata.

De volgende kasten bevatten *terra sigillata* („gestempeld aardewerk”), lakrood van kleur, glanzend en sterk, helder van klank; het is glad of met reliefs versierd. Onze verzameling bevat daarvan ruim 2200 stuks

Afb. 23 — Rood Romeensch aardewerk (*terra sigillata*).

uit Vechten; in vroeger jaren werd het daar bij karrenvrachten weggehaald. Toch is geen enkel stuk ervan in ons land gemaakt; het is ingevoerd, meerendeels uit Zuid-Frankrijk en geeft dus een beeld van den omvangrijken handel over verre afstanden in de eerste eeuwen onzer tijdrekening, zelfs van niet bijzonder kostbaar huishoudelijk gerei.

De oudste terra sigillata onzer verzameling is waarschijnlijk afkomstig uit Arretium (Arezzo) ten Z. O. van Florence in Italië (Afb. 23:4); deze is weinig talrijk. Veel meer is gemaakt in Zuid-Frankrijk; ofschoon uit de provincie, is ze beter van techniek dan het product uit het moederland. Vooral twee industrieplaatsen zijn in Vechten sterk vertegenwoordigd: in de 1ste eeuw na Chr. importeerde men vooral uit Condatomagus (Graufesenque, dep. Aveyron); dit aardewerk is donkerrood; de veelvoorkomende kom was aanvankelijk streng van vorm, met een sprekend, pittig profiel (vorm 29, Afb. 23:1 en 2); in het eind van de 1ste eeuw werd de vorm veel slapper, halfbolvormig, zonder afwisseling (vorm 37). In de 2de eeuw kreeg het fabriikaat van Ledosus (Lezoux, ten Z. van Vichy) de overhand; dit is geelrood; de vorm van de kom veranderde weinig.

De ornamenten in relief zijn meestal met behulp van stempels aangebracht; soms heeft men weke klei als „barbotine” op de vaas gespoten, zooals de koekenbakker een taart versiert. Van de gestempelde ornamenten zijn de eenvoudigste met een voortrollend raadge in de nog weke klei van de holle vormkom gedrukt, zoodat hetzelfde patroon zich telkens herhaalt; de meer ingewikkelde ornamenten zijn met afzonderlijke stempels (een beer, een jager, een bloemenrank enz.) naast elkaar in de vormkom afgedrukt, zoodat daarin een hol negatief ontstond, dat als positief in relief op de vaas verscheen, die met behulp van de vormkom werd vervaardigd.

De naam *terra sigillata* wordt door sommigen van deze ornamentstempels (*sigilla*) afgeleid, door anderen van de gestempelde namen der pottenbakkers, die vooral bij de onversierde terra sigillata dikwijls voorkomen. De studie van de vele honderden namen uit verschillende streken is van historisch belang.

Kast 32. *Terra sigillata*; de vormen worden door de gebruikelijke nummers aangeduid (Afb. 23).

Borden; kommen; kleine bakjes; een platte flesch met oor; fragment van een veiligheidsinktkoker met naar binnen gebogen rand; potje met ter versiering ingedeukte wanden; wrijfschalen met leeuwenkop als tuit.

Vitrine 24 en 25. *Naamstempels* van pottenbakkers, waarvan de oudste waarschijnlijk uit Arretium afkomstig zijn.

Graffiti, ingekraste woorden en teekeningen (o.a. een schip).

Vitrine 23. Keur van *ornamenten op terra sigillata*; fijn uitgevoerd fragment: Romulus en Remus met de wolvin.

Vitrine 22. Stukken van een *pottenbakkersoven*, gevonden te Heiligenberg bij Strasbourg.

Afb. 24 — Romeinsch masker van pijpaarde.

De oven werd grootendeels uit losse, buisvormige stutten van aardewerk opgebouwd, met tegels bedekt en met klompen klei dichtgesmeerd. De vazen, die moesten worden gebakken, werden in de oven van elkaar gescheiden door kleine stutten van aardewerk.

Terra sigillata, vervaardigd in Heiligenberg, door de pottenbakkers Futrat, Ianus en Verecundus.

Ofschoon deze exemplaren ongestempeld zijn, is hun werk aan den stijl te herkennen.

Kast 21. *Kommen van terra sigillata.*

Pijpaarden beeldjes en fragmenten van maskers (Afb. 24).

Pijpaarden beeldjes werden evenals terra sigillata met behulp van vormen vervaardigd. Zij dienden als eenvoudige versiering in de woningen en als wijgeschenken, die men in tempels plaatste of als offergave in heilige bronnen wierp. Zij geven soms een anderen kijk op de godenvereering dan de groote en kleine beelden van brons, die bij voorkeur de officiële staatsgoden weergeven; Venus en een moedergodin komen veel voor bij deze artikels voor volksgebruik.

Dergelijke beeldjes (*sigilla*) werden ten geschenke gegeven bij het Sigillaria-feest, dat deel uitmaakte van de vroolijke Saturnalia in December. Daarbij werd ook een maskerade gehouden, waarbij maskers noodig waren.

Van de twee mooie fragmenten van maskers, beide uit Vechten, is het grootste (*Afb. 24*) versierd met een Mercurius-kop en een haan, het strijdustige dier van den wedstrijd; het masker heeft openingen voor oogen en mond en andere ter bevestiging en kon dus werkelijk dienst doen. Het kleine maskerfragment vertoont golvend haar met een band erom.

Sommige van zulke maskers, evenals vele pijpaarden beeldjes, zijn in Keulen gemaakt, in de eerste eeuwen na Chr. (Zie ook *Afb. 31*).

Kast 16. *Geverfd of gelakt aardewerk.*

De kleuren hiervan zijn niet zoo stevig met de klei samengebakken als bij terra sigillata; de kleurstof schilfert licht af (*Afb. 25:5*). De vormen der vaasjes zijn zeer sierlijk. De versiering is soms in „barbotine”, met weke klei aangebracht en vertoont dan elkaar najagende dieren (*Afb. 25:8*) en ranken (*Afb. 25:14*). Kleine dotjes klei, boven de kleurstof aangebracht, vormen kringen en rechte strepen (*Afb. 25:3*). Eenvoudig, maar sierlijk is het schubbenpatroon, van met den duim opgeduwde klei geboetseerd (*Afb. 25:7*). Een vaasje (3124) met bobbelige oppervlakte bewaart nog sporen van verguldsel (*Afb. 25:11*).

Kast 18. *Vondsten in en nabij de stad Utrecht.*

Bronzen munt van Vespasianus, gevonden op het terrein van de firma A. Oosthoek, aan de Domstraat te Utrecht op 6 M. diepte (*Afb. 1 op den omslag van dezen gids*).

Romeinsche scherven van terra sigillata, o.a. gestempeld MEDDIRIVSF, en een *bronzen munt van Vespasianus*, gevonden

Afb. 25 — Romeinsch aardewerk, meerendeels geverfd.

op het terrein der drukkerij van L. E. Bosch & Zoon, aan de Korte Nieuwstraat te Utrecht.

Romeinsche scherven, o.a. terrasigillata, gestempeld: OFMODEST; fragmenten van *Romeinsche dakpannen* en *tegels*, o.a. gestempeld EX · GER · INF · en LEG · XXX (?); een eikenhouten *paaltje*, gepunt (naast kast 18 tentoongesteld); alle gevonden ten Z. van den Domtoren, 3—5 M. onder den beganen grond, bij benadering te dateeren in de 2de eeuw n. Chr.

Er zijn geen stukken gevonden, die aaneen pasten, dus zijn de scherven waarschijnlijk als puin naar deze plaats vervoerd. Dit geldt ook van de volgende vondst.

Romeinsche scherven, gevonden bij aanleg van een kweekerij der gemeente Utrecht aan den *Galekopperdijk*, ± 2de eeuw n. Chr.

Munten en penningen.

De kostbare verzameling munten en (niet tentoongestelde) penningen vormen een afdeeling op zich zelf. Zij zijn van allerwege bijeen verzameld en hebben dus lang niet alle betrekking op onze provincie; toch zijn verscheidene er van in Vechten gevonden; van de munten in het legaat Bosch van Drakestein geldt dit zelfs zonder uitzondering.

De *Romeinsche munten*, *geslagen tijdens de republiek*, dateeren uit de laatste eeuwen v. Chr.; het zijn zilveren *denarii* (ter waarde van ongeveer 40 cent). De magistraten, die opdracht gaven ze te slaan, mochten de stempels vaststellen, die gewoonlijk hun naam vermelden en afbeeldingen vertoonen, ter verheerlijking van hun geslacht, hetzij godenfiguren of symbolische voorstellingen, hetzij historische tafereelen uit het leven hunner voorouders. Op de beperkte ruimte geven deze munten een levendige illustratie van Romeinsche mythologie en geschiedenis, van zeden en instellingen.

Kast 19. *Rij 7. Links. Mythologie en sage.*

1. Odysseus, als zeeman gekleed, bij zijn thuiskomst alleen door zijn hond herkend. (*Afb. 26 : 2*).

2. „Pietas” van twee broeders uit Catana, die hun ouders wegdroegen bij een uitbarsting van de Etna; men ziet den vader angstig omkijken. (*Afb. 26 : 1*).

3. Aeneas redt zijn vader en het Pallas-beeld uit den brand van Troje (op een munt van het geslacht der Julii, die beweerden van Aeneas af te stammen. *Afb. 26 : 3*).

4. De herder Faustulus vindt onder een vijgenboom (de ficus

Afb. 26 — Zilveren denarii, van de Romeinsche republiek.

1. Kinderliefde — 2. Odysseus' thuiskomst — 3. Aeneas —
4. Triumphwagen — 5. Stembus — 6. Korenkoop — 7. Goden-
maaltijd — 8. Offer — 9. Kuischheidsproef.

Ruminalis) de wolvin, die Romulus en Remus voedt (op een munt van de plebeïsche gens Pompeia, die beweerde van Faustulus af te stammen).

5. Een wolvin steekt met een brandend hout vuur aan, dat door een arend met zijn vleugels wordt aangewakkerd.

6. Tarpeia, verpletterd onder de schilden der vijanden, aan wie zij de burcht van Rome had verraden.

7. Romeinen rooven Sabijnsche meisjes.

Afb. 27 — Zilveren denarii, van de Romeinsche republiek.

1. Pan — 2. Griffioen — 3. Hercules — 4. Renpaard
5. Symbolen — 6. Wolvin
7 en 9. Gewond everzwijn — 8. Symbolen.

Rij 8. Links. Symbolen (met dikwijls duistere historische toespelingen).

1. Twee ineengeslagen rechterhanden houden een herautstaf vast: doelt op de goede verstandhouding tusschen Caesar en de burgerij van Rome, bevorderd door korenuutdeelingen, ter

betaling waarvan deze munten geslagen zijn, omstreeks 49 v. Chr.

2. Herautstaf: doelt op korenuutdeelingen.

3. Knots, leeuwenhuid, boog en pijlkoker: de wapenrusting van Hercules.

4. Arend van Juppiter met bliksem; kromme staf en offerkan, kenteekens van den augur, den priester voor de voorspellingen.

5. Scepter, laurierkrans, bol en roer, symbolen van macht en zegepraal (*Afb. 27: 5*).

6. Griffioen, mythisch roofdier; daaronder: katrol met touw, een teeken, dat denzelfden dienst deed als tegenwoordig een serienummer op bankbiljetten (*Afb. 27: 2*).

Rij 9. Links. Eeredienst.

1. Numa, de godsdienstige koning, met krommen priesterstaf, offert een geit bij een brandend altaar; hij handelt volgens Griekschen ritus; bij den Romeinschen ritus was het hoofd met de toga bedekt (*Afb. 26: 8*).

2. Lectisternium, het plechtig spreiden van de rustbank, waarop de godenbeelden werden geplaatst, om deel te nemen aan het offermaal (*Afb. 26: 7*).

3. Offermes, scheplepel en offerbijl.

4. Wijwaterkwast, scheplepel, offerbijl (versierd met wolfskop) en priestertermuts (*apex*): kenteekens van een opperpriester (*pontifex*).

5. Meisje, afgedaald in een grot onder den tempel van Juno Sospita te Lanuvium met voedsel voor een heiligen slang; als zij ongedeerd terugkwam, was haar kuischheid bewezen (*Afb. 26: 9*).

6. Bij het sluiten van een verbond werd een big geofferd (*fœdus ferire* = verbond slaan).

Rij 7. Rechts. Goden.

1. Juppiter met laurierkrans (*Afb. 29: 5*).

2. Apollo met laurierkrans (*Afb. 28: 4*).

3. Diana met twee fakkels.

4. Ceres met korenaren en fakkel; een slang aan haar voeten.

5. Cybele met gekanteelde kroon en sluier.

6. Zonnegod (*Sol*) met zweep in een wagen met vier paarden (*Afb. 28: 5*).

7. Tempel met hoofd van Sol in een stralenkrans.

Rij 8. Rechts.

1 en 2. Portret van C. Iulius Caesar met laurierkrans (geslagen in 44 v. Chr., het jaar van den moord). *Achterkant*: Venus, de stammoeder der Iulii, met Victoria op haar rechterhand; zij steunt

Afb. 28 — Zilveren denarii, van de Romeinsche republiek.

- 1-3. De godin Roma. — 4. Apollo. — 5. De zonnegod.
6. Amor op een dolfijn. — 7. Twee Fortunæ.
8. Veiovis. — 9. Genius op een bok.

op een staf, die rust op een ster; deze doelt op het senaatsbesluit, waarbij Caesar onder de goden werd opgenomen.

3. Amor, gezeten op een dolfijn (*Afb. 28 : 6*).

4. Janus, de god met twee gezichten.

5. Fortuna werd in Antium onder twee gestalten vereerd: de Overwinnende en de Voorspoedige (*Afb. 28 : 7*).

6 en 7. Veiovis met bliksem. *Achterkant*: Gevleugelde genius op een bok; erboven: mutsen der Dioscuren; eronder: thyrsusstaf met lint (*Afb. 28: 8 en 9*).

8. Dergelijke voorstelling.

9. Godin der gezondheid met slang.

Rij 9. Goden.

1. Pan (toespeling op den naam van den magistraat Pansa, *Afb. 27: 1*).

2. Hercules met knots (*Afb. 27: 3*).

3. Standbeelden van de drie Querquetulanae, boomnymphen; zij dragen een schraag met boomen.

4. Sphinx.

5—8. De godin Roma; 8: aan haar voeten de wolvin met Romulus en Remus (*Afb. 28: 1—3*).

9. De wolvin, als krijgshaftige beschermgeest van Rome (*Afb. 27: 6*).

Rij 10. Links en rechts. Munten, gevonden in de provincie Utrecht, uit den tijd der republiek en den keizertijd.

Links 1 en 2 zijn gevonden in de stad Utrecht; 3 in Nieuwer-sluis; 4 en 5 in Jutphaas; 6 in Werkhoven; 7 in Wijk bij Duurstede.

Rechts 1—11 zijn alle gevonden in Vechten.

PORTRETTEEN OP MUNTEN.

Aan de ambtenaren der republiek was het verboden, hun eigen portret op de munten te doen afbeelden; Caesar was de eerste, wien dit vergund werd; zijn portret opent de reeks van munten met portretten, die, den geheelen keizertijd door, een sprekend beeld geven van de keizers en van vele keizerinnen; sommige dezer portretten behooren tot het beste, wat de Romeinsche kunst heeft nagelaten; ook de Romeinsche beeldhouwers muntten uit in het portret.

Kast 19. *Rij 3—6. Portretten in historische volgorde, van Caesar tot Maximus; (het vervolg in kast 20, rij 3—6).*

Rij 1. Links. Goden, op munten uit den keizertijd.

Vesta; Neptunus; Victoria; Victoria en Traianus; Venus, de Zegevierende, met Victoria op de hand.

Rij 1. Rechts. Personificaties van abstracte begrippen; veelal met de toevoeging Augusta, de verpersoonlijkte deugden van den keizer.

1. Salus Augusta, het heil des keizers.

2. Spes Augusta, de hoop op de toekomst.
3. Pietas, de vroomheid.
4. Virtus Augusta, de manhaftigheid des keizers.
5. Pax, de vrede.
6. Concordia, de eendracht.
7. Aequitas Augusta, de keizerlijke rechtvaardigheid.

Rij 2. Links. Symbolen.

1. Adelaar op bol, symbool van macht.
2. Schild en bol, gesteund door capricorni.
3. Bliksem op troon.
4. Gevleugelde herautstaf.
5. Vrijheidsmuts op een munt van keizer Caligula, ter herdenking van een kwijtschelding van belasting. R C C = *remissa ducentesima* = kwijtschelding van de tweehonderdste penning (= $\frac{1}{2} \frac{0}{0}$).
6. Twee eendrachtig ineengeslagen handen.
7. Horens van overvloed met kinderbustes er boven.

Rij 2. Rechts. Monumenten.

- 1 en 2. Altaar van Providentia, de voorzienigheid des keizers.
3. Altaar van Roma en Augustus.
4. Macellum, markthal.
5. Tempel van Ianus. Het opschrift: PACE P. R. TERRA MARIQ. PARTA IANVM CLVSIT, herinnert aan het sluiten van den tempel door Nero, als bewijs van vrede in het geheele rijk.
- 6 en 7. Zuil van Traianus, met het beeld van den keizer bovenop.

Kast 20. *Rij 1. Varia* (munten uit verschillende streken).

- 1 en 2. Van Capua bij Napels met Ianus-kop; *achterkant*: Juppiter in wagen met vierspan.
- 3—6. Van Katane, Syracuse en Messina, op Sicilië.
7. Van het eiland Rhodos, met kop van den zonnegod.
- 8 en 9. Van Pessinus en Hierapolis, in Klein-Azië.
10. Van Sala, in Mauretanië.
11. Van Carthago, met paardekop.
- 12 en 13. Van Nemausus (Nîmes) en Vienna (Vienne) in Zuid-Frankrijk.
14. Van Gallia.

Rij 2. Links. Geschiedenis, op munten uit den keizertijd.

1. Victoria op *cista mystica*, godsdienstig symbool. Het opschrift: *Asia recepta* doelt op Augustus' overwinningen in het Oosten.

2. *Signis receptis*, het heroveren van verloren veldteekens.

3 en 4. *Devictis Germanis*, Germanicus' overwinningen in Germania; herovering der veldteekens, die bij den slag in het Teutoburgerwoud waren verloren.

6—8. *Judæa capta*, de verovering van Palestina; op munten van Vespasianus en Titus. Judæa zit treurende onder een palmboom; links een geboeide gevangene.

9. *Germania capta*, op een munt van Domitianus.

Rij 2. Rechts. (Vervolg).

1. Traianus te paard, bestrijdt een gevallen vijand.

2. Arabia, met een struisvogel.

3. De Vrede zet den voet op een gevallen Daciër.

4. *Adlocutio cohortium*, toespraak der troepen door Caligula.

5. *Decursio*, parade; Nero te paard met een ruiter van zijn gevolg.

6. Oorlogsschip.

Rij 3—6. Vervolg der keizerportretten.

Rij 7. Links. Geschiedenis op republiek-munten.

1. L. Aemilius Paullus bij een tropee; links Perseus, koning van Macedonië, geboeid met zijn twee zoons; ter herdenking van den triumphtocht in 168 v. Chr.

2. Manius Aquilius richt Sicilia op, ter herdenking van den slavenoorlog in 101 v. Chr.; (de munt is door zijn kleinzoon in 72 v. Chr. geslagen).

3. Kop van Scipio Africanus Maior; (op een munt van Cn. Cornelius Blasio).

4. Voor den dictator Sulla, gezeten op een verhooging, knielt Bocchus, koning van Mauretanië en biedt een olijftak aan; achter Sulla: Jugurtha, koning van Numidië, geboeid; ter herinnering aan 106 v. Chr.; (door Sulla's zoon ± 91 v. Chr. geslagen).

5. Een Romeinsche ruiter doet een aanval op een veel kleiner afgebeelden Galliër, die een ongewapende bestrijdt.

6. Rome hangt een krans aan een tropee van Gallische wapens.

7. Een Romein beschermt een gevallene tegen een Liguriër wiens helm met horens versierd is.

Rij 7. Rechts. (Vervolg).

1. Spanje geeft een palmtak aan Cn. Pompeius, staande op een voorsteven.

2. Bituitus, de vorst der Gallische Arverni (in Auvergne), in een strijdswagen met speer, schild en carnyx (Gallische trompet met dierenkop).

3. L. Postumius Albinus strekt de hand uit naar een veldteeken met adelaar; toespeling op het lichten van troepen.

4. M. Serguis Silus, veldheer met ijzeren rechterarm, houdt in de linkerhand zijn zwaard en het hoofd van een verslagen Galliër.

5 en 6. Victoria, gevleugeld. *Achterkant*: Augustus met den voet op een bol; in zijn hand de versiering van de achtersteven van een vijandelijk oorlogsschip; ter eere van den zeeslag bij Actium in 31 v. Chr.

7 en 8. Ruitersbeeld van Q. Marcius Rex op een arcade met vijf bogen, ter herdenking van den aanleg van de waterleiding, Aqua Marcia.

9. Ruitersbeeld van Manius Aemilius Lepidus op een triumphboog.

Rij 8. Links. Gebruiken en instellingen.

1. Triumphwagen, versierd met den bliksem van Juppiter (*Afb. 26:4*).

2. Victoria schrijft op een schild, dat deel uitmaakt van een tropee.

3. Oorlogsschip, door roeiers voortbewogen.

4. Twee quæstores; aan weerskanten een korenaar; het opschrift: *ad fru(mentum) emu(ndum)* duidt aan, dat deze munten geslagen zijn om koren te koopen (*Afb. 26:6*).

5. Korenmaat, vol koren, tusschen twee aren.

6. Gedenkteeken ter herinnering aan een prijsverlaging van het graan.

7. Ploeg, door runderen getrokken; toespeling op het stichten van een kolonie.

Rij 8. Rechts (Vervolg).

1. Villa publica, openbaar verblijf voor ambtenaren op den Campus Martius te Rome.

2. Omheining voor de volksstemmingen met stembruggetje, waarover de burgers achter elkaar naar de stembus liepen; van

Afb. 29 — Zilveren en bronzen Romeinsche munten.

- 1 en 2. Denarius. — 3. Quinarius. — 4. Sestertius. — 5. „Serratus”.
 6. P = „van staatswege”. — 7. Serienummer. — 8. „Type parlant”.
 9. Gevulde munt. — 10–12. Legioen-munten. — 13–14. Afgestempelde munten.
 15. Stempel van een muntmeester.

een ambtenaar ontvingen zij elk een houten stemplankje. (*Afb. 26: 5*).

3. Roedenbundel (*fascies*) met bijl, tusschen korenaar en herautstaf; doelt op handhaving van gezag en zorg voor korenaanvoer (*Afb. 27: 8*).

4. Renpaard (*Afb. 27: 4*).

5. Wild zwijn, door een jachtspeer getroffen (*Afb. 27: 7*).

6. Wild zwijn, door een jachthond aangevallen (*Afb. 27: 9*).

7. Rennende hond en jachtspeer.

Rij 9. Links. Munttechniek.

1 en 2. Gevulde munten, schijnbaar van zilver, met een kern van minderwaardig metaal (*Afb. 29: 9*).

3. Gekartelde munt (*serratus*); oorspronkelijk om te onderzoeken of hij geen valsche kern bevatte (Vergelijk *Afb. 29: 5*).

4. Serienummer (*Afb. 29: 7*).

5. P (= *publice*) doelt op betaling van staatswege (*Afb. 29: 6*).

6—8. „Adelaar” tusschen twee andere veldteekens; op munten van Antonius, met de nummers der legioenen VII, X en XVI (*Afb. 29: 11 en 12; voorkant: 10*).

9 en 10. „Klop”; stempel, waardoor de geldigheid der munt gewijzigd wordt (*Afb. 29: 13 en 14*).

Rij 9. Rechts. Type parlant (toespelingen op personen-namen).

1. Roofvogel (*buteo*); doelt op Fabius Buteo.

2. Olifant (in de taal der Mauri *caesar* genaamd); op een munt van C. Iulius Caesar.

3. Springende stier op een munt van L. Thorius Balbus; (de stam *thor* beteekent springen. *Afb. 29: 8*).

4. Kalf (*vitulus*); op een munt van Q. Voconius Vitulus.

4—7. *Dieren*: Bok, nijlpaard, krokodil.

Rij 10. Links. Muntmeesters (een college van vier, later van drie leden (*Afb. 29: 15*)).

1. IIIIVIR, titel van de vier muntmeesters.

2—7. Muntmeesters onder Augustus: Asinius, Calpurnius, Plotius, Nonius, Aelius.

Rij 10. Rechts. Muntmeesters. Waardeteekens.

1—3. Munten van de drie muntmeesters van het jaar 5 v. Chr.

4. Aanbeeld voor het slaan van munten.

5 en 6. Denarius. X = 10 asses (*Afb. 29: 1 en 2*).

7. Quinarius. V = 5 asses (*Afb. 29 : 3*).
8. Sestertius. IIS = $2\frac{1}{2}$ asses (*Afb. 29 : 4*).
9. Triens. = 4 unciae = $\frac{1}{3}$ as.

Vitrine 13. *Romeinsche gesneden steenen uit zegelringen.*
Rij 1. Links. Goden.

1. Agaat. Minerva met Victoria op haar rechterhand.

Afb. 30 — Romeinsche zegelstenen.

1. Aeneas. — 2. Menelaus en Patroclus.
3. Schorpioen. — 4. Leeuw.

2. Cornalijn. Minerva- of Roma-kop.
3. Lapis lazuli. Vulcanus bij het aanbeeld.
4. Nicolo. Mars met speer en schild.
5. Jaspis. Venus met helm, speer en schild.
6. Jaspis. Mercurius met herautstaf.

Rij 2. Links. Mythologie.

1. Onyx. Hercules.
2. Cornalijn. Hercules, bekranst.
3. Cornalijn. Victoria met palmtak en krans.
4. Cornalijn. Fortuna, gezeten, met palmtak.
5. Onyx. Fortuna met hoorn van overvloed en scheepsroer.
6. Gestreepte agaat. Amoren, *mora* spelend.
7. Cornalijn. Amor, met een fakkel in de hand, zengt de vleugels van Psyche, in de gedaante van een vlinder.

Rij 3. Links. Mythologie.

1. Nicolo-pâte. Aeneas draagt zijn vader Anchises en houdt zijn zoontje Ascanius aan de hand (*Afb. 30: 1*).
2. Blauwe pâte. Diomedes bij een altaar, met Palladium en zwaard.
3. Cornalijn. Stervende krijgsman, neergezonken tusschen eenige schilden.
4. Band-agaat. Man bij bekranst altaar, waarop ramskop; daarachter zuil en boom.
5. Nicolo. Menelaus met het lijk van Patroclus (*Afb. 30: 2*).
6. Agaat. Mercurius, in gesprek met een zittende figuur; rechts de god van den Nijl, met een horen van overvloed; achter hem een rund.

Rij 4. Links. Symbolen.

1. Onyx. Twee horens van overvloed, daarboven een vaas met menschelijk gezicht versierd; beneden: hartvormige vrucht.
2. Kwarts-agaat. Horens van overvloed, korenaar en papavers.
3. Agaat-onyx. Gevleugelde voet van Mercurius en herautstaf.
4. Jaspis. Dolfijnen en zuil met kom; op den rand daarvan een vogel.
5. Cornalijn. Panter met thyrsusstaf van den Bacchus-dienst.
6. Rook-agaat. Capricornus, met horen van overvloed en bol.
7. Onyx. Zeepaard en scheepsroer.
8. Chalcedon. Korenmaat met aren en papavers.

Rij 1. Rechts. Portretten.

1. Veldjaspis. Wijsgeer, wellicht Chrysippus.
2. Cornalijn. Man met laurierkrans.
3. Agaat. Man met hoofdband.
4. Chalcedon. Keizer Aelius Verus.

5 en 6. Jaspis. Wellicht keizerin Faustina de jongere.

7. Jaspis. Man met stralenkrans om het hoofd.

Rij 2. Rechts.

1. Jaspis. Zeilschip.

2. Nicolo. Oorlogsschip met twee standaards.

3. Cornalijn. Krijgsman, tegen een schild geleund.

4. Cornalijn. Vrouw werpt een offer in de vlammen van een altaar.

5. Cornalijn. Krijgsman met paard.

6 en 7. Cornalijn. Krijgsman.

Rij 3. Rechts.

1. Blauw glas. Arend verslindt de ingewanden van een haas.

2. Cornalijn. Twee personen op een zwemmend rund.

3. Cornalijn. Arend met een konijn in den bek; thyrsusstaf; zuil met amphora, waarop een kom met zes brooden of koeken.

4. Jaspis. Satyr met druiventros en herdersstaf.

5. Jaspis. Satyr met drinkschaal en herdersstaf onder een boom.

6. Jaspis. Bacchante met masker in de hand.

7. Agaat. Herder en geit bij een boom.

Rij 4. Rechts.

1. Onyx. Haas.

2. Cornalijn. Schorpioen.

3. Pâte, wit en bruin. Schorpioen (*Afb. 30 : 3*).

4. Jaspis. Vogel, met twee kersen in den bek.

5. Jaspis. Vogel, met twee korenaren in den bek.

6. Cornalijn. Duif, met tak in den bek.

7. Onyx. Leeuw (*Afb. 30 : 4*).

8. Agaat. Leeuwin.

9. Jaspis. Bok.

10. Jaspis. Bok bij een boom.

11. Cornalijn. Paard.

De hierboven besproken Romeinsche zegelsteenen zijn bijna alle in Vechten gevonden; dit geldt zonder uitzondering van de gesneden steenen van het legaat Bosch van Drakestein, die te zamen met de Romeinsche munten van dit legaat zijn tentoongesteld in kast 17, met een afdruk in gips ernaast. Hieruit blijkt de rijkdom aan zegelsteenen bij de Romeinen, daar in een kleine legerplaats zooveel mooie exemplaren zijn gevonden.

Alb. 31 — Romeinsche rammelaar van pijpenaarde; caricatuur van een leesslaaf. H. 15 c.M.

Merkwaardige gesneden steenen uit den Romeinschen tijd, van grooter afmeting, niet bestemd voor zegelringen, maar bedoeld als ornament of zelfstandig kunstwerk, vindt men in ons museum in de benedenverdieping der kapel. Ze zijn later gebruikt voor de versiering van banden van kerkboeken.

De band van een Evangelistarium uit de 11de eeuw bevat een vrouwenportret uit den tijd van Keizer Traianus; een Evangeliarium uit de 8ste eeuw draagt een Bacchuskopje; het eerstgenoemde en eveneens een Evangelistarium van \pm 1000 na Chr. zijn met Romeinsche zegelsteenen versierd.

Kast 4-6. De bezoeker, die gevolg gevende aan den raad op pag. 11
Vitrine 10-12. ten slotte het legaat Bosch van Drakestein bezichtigt, zal in
Kast 17. hoofdzaak bekende voorwerpen zien, waarvan sommige uitmunten doordat ze bijzonder gaaf gebleven zijn.

Opmerking verdient een beeldje van pijpjaarde, voorstellende een dwerg, gehuld in een cape, die in beide handen een gedeeltelijk ontrolde boekrol voor het lichaam houdt; waarschijnlijk is het een leesslaaf, waarvan dit beeldje een caricatuur geeft; het hoofd bevat een rammelend steentje (*Afb. 31*).